

II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi*

The Soviet Threat and Reaction of Turkey After World War II

Nasrullah UZMAN**

Öz

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmadı ve aktif tarafsızlık politikasını benimsedi. Bu politikanın gereği olarak hem Mihver Devletlerle hem de Müttefik Devletlerle ilişkilerini sürdürdü. II. Dünya Savaşı'nı Müttefik Devletlerin kazanacağına inanılması üzerine Türkiye, kurulacak yeni dünya düzeninde yalnız kalmamak ve Birleşmiş Milletlere kurucu üye olarak katılabilmek için sembolik de olsa Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. II. Dünya Savaşı boyunca tarafsızlık politikasını sürdürmek ve her iki tarafın da baskılarına rağmen savaşa girmemek Türkiye açısından oldukça zor bir süreçti. Ancak Türkiye için asıl zorluk II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'nın taleplerine karşı koyabilmektir. II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış olmanın da verdiği güçle harekete geçen Sovyet Rusya, 1925 yılında imzalanan ve her beş yılda bir yenilen Türk-Rus Dostluk Anlaşmasını yenilemeyi reddettiği gibi Türkiye'den toprak ve üs talebinde bulundu. Sovyet Rusya Türkiye'ye verdiği notalarla Boğazlardan üs ve Kars-Ardahan'ı istedi. Oysa Rusya, Montrö ile Boğazlarda; Brest Litovsk, Moskova ve Kars Antlaşmaları ile de Kars ve Ardahan'da Türkiye'nin egemenliğini kabul ve tescil etmişti. Bu süreçte Amerika ve İngiltere'nin de desteğini alan Türkiye, Sovyet Rusya'nın taleplerini reddetti; emellerinden vazgeçmesi halinde Sovyet Rusya ile iyi ilişkilerini sürdürceğini belirtti ve egemenlik haklarını korumak için gerekirse savaşa bile hazır olduğunu ilan etti. Ancak Sovyet Rusya'nın emellerinden vazgeçmesi Türk-Rus ilişkilerinin kopma noktasına gelmesine sebep oldu. Bu makalede Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak ve üs talepleri ve bu taleplere karşı Türkiye'nin tepkisi arşiv belgeleri, resmi yayınlar, dönemin gazeteleri ve telif-tetkik eserler ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Rusya, Türkiye, Boğazlar, Kars-Ardahan, II. Dünya Savaşı

Abstract

Turkey did not participate in World War II and adopted the policy of active neutrality. By force of this policy, it continued its relationships both with Axis and Allied powers. As the Allied victory became obvious, Turkey symbolically declared war against Germany and Japan in order not to be isolated in forthcoming new world order and to enroll in the United Nations as a founding member. It was a very tough process for Turkey to continue its neutrality policy and to stay out of the war in spite of pressures from both sides. However, the real challenge for Turkey was to resist Soviet Russia's demands after World War II. As a victor of the war which provided self-confidence, Soviet Russia refused to renew Turkish-Russian Treaty of Friendship signed in 1925 which was supposed to be re-signed every five year and demanded land and bases from Turkish government. Soviet Russia claimed Kars-Ardahan and exponents around the Straits. Whereas, Russia had recognized Turkish sovereignty over the Straits with the Treaty of Montreux, and over Kars and Ardahan with the treaties of Brest-Litovsk, Moscow and Kars. In this

* Makale Geliş Tarihi: 28.02.2018, Kabul Tarihi: 20.04.2018

** Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
E-posta: nasrullah@gazi.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış

117

Cilt 11
Sayı 22
Yaz 2018

process, securing backings of Britain and the United States Turkey refused the Soviet demands, stated that it could set good relationships with Soviet Russia if it renounced its demands, and declared to be prepared to defend its rights of independence. Yet Turkish-Russian relationships got to rupture since Soviets did not renounce their aims. In this paper, Soviet demands of land and base from Turkey and Turkish reaction to these claims is evaluated under the light of archival resources, official publications, contemporary newspapers and secondary sources.

Keywords: Soviet Russia, Turkey, Straits, Kars-Ardahan, World War II

Giriş

II. Dünya Savaşı, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmesiyle başladı. Savaş, Almanya, İtalya ve Japonya'dan oluşan Mihver Devletler ile İngiltere, Fransa, Amerika, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Çin'den oluşan Müttefik Devletler arasında gerçekleşti. Türkiye, II. Dünya Savaşı döneminde denge politikası izleyerek tarafsızlık politikasını sürdürdü. Bu doğrultuda 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak olarak da bilinen Üç Taraflı Yardım Antlaşması'nı¹ imzalayan Türkiye, 18 Haziran 1941'de ise Almanya ile bir Saldırmazlık Antlaşması² imzaladı. Türkiye, bu şekilde kendisini her iki gruba karşı güvence altına almak istedi.

Gerek Mihver, gerekse Müttefik Devletler, II. Dünya Savaşı'nın başından itibaren Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa dâhil etmek için yoğun çaba sarf etti. Özellikle Müttefik Devletler tarafından düzenlenen Casablanca, Quebec, Moskova, I.-II. Kahire ve Tahran Konferanslarında Türkiye'nin savaşa dâhil olması meselesi önemli gündem maddelerinden biri oldu. Ancak Müttefik Devletler Türkiye'yi ikna etmeyi başaramadı. Esasen Müttefik Devletler Casablanca Konferansı'nda, Türkiye'yi savaşa dâhil etmek suretiyle bir "Balkan Cephesi" açmak istiyordu. Hatta bu amaçla İsmet İnönü'yü ikna etmek üzere İngiltere Başbakanı Winston Churchill, 30-31 Ocak 1943 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Adana görüşmeleri olarak da bilinen İnönü-Churchill görüşmesi gerçekleşmişti. Bu görüşmede İnönü, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Rusya'nın egemenlik sahasının genişleyeceğini ve ülkesi için tehdit oluşturabileceğini öne sürdü; Türk Ordusunun teçhizat bakımından yetersiz olduğunu ifade etti ve askerî teçhizat talebinde bulunarak sürecin uzamasını sağladı. Böylece Churchill'in tüm ısrarlarına rağmen savaş dışı kalma politikasını sürdürmeyi başardı. Rusya'nın, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Ankara ile ilişkilerini azaltması ve Türkiye açısından tehdit olarak algılanabilecek politikalar benimsemesi, İnönü'nün savaş dışı kalma politikasının gerekçeleri arasındaydı.

Türkiye, hem Mihver hem de Müttefik Devletlerin kendi saflarında savaşa katılma yönündeki ısrarlarına karşın her iki tarafla da iyi ilişkilerini geliştirmeye gayret etti; denge politikasına gölge düşürmemeye çalıştı ve II. Dünya

1 TBMM Arşivi, Kanunlar Fonu, Esas Kayıt No: 1/269, Dosya No: 3738.

2 TBMM Arşivi, Kanunlar Fonu, Esas Kayıt No: 1/654, Dosya No: 4072.

Savaşı boyunca aktif tarafsızlık politikasını sürdürdü. Bu sayede bağımsızlığını tehlikeye atmadığı gibi toprak bütünlüğünü de muhafaza edebildi. Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'ndan uzak tutan en önemli faktör I. Dünya Savaşı'nı ve Millî Mücadele'yi bizatihi cephede yaşayan kadronun bu süreçte ülke yönetiminde karar alma merciinde olmasıydı.

II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın mağlubiyete uğramasıyla birlikte Avrupa'da Rusya'yı dengeleyebilecek bir güç kalmadı. Bunun da etkisiyle egemenlik sahasını genişletme politikasına devam eden Rusya, birçok ülke gibi Türkiye açısından da ciddi bir tehdit unsuru oldu. Bu gelişmeler, Adana'da gerçekleşen Churchill-İnönü görüşmelerinde de dile getirilen Türkiye'nin Rusya ile ilgili öngörülerinin haklılığını gösterdi. Bu makalede II. Dünya Savaşı sonrasında Rusya'nın Türkiye'den toprak ve üs talepleri ele alındığı gibi Türkiye'nin Rus tehdidi karşısında aldığı tedbirler ve gösterdiği tepkiler de değerlendirilecektir.

Yalta Konferansı ve Sovyet Emelleri

Rus lider Josef Stalin, 10 Şubat 1945'te, Yalta Konferansı'nda Montrö'nün eskidiğini iddia etti; mevcut sistemde Japonya'nın bile Rusya'dan daha büyük role sahip olduğunu savundu ve Boğazların statüsünün Rusya'nın lehine olacak şekilde yeniden düzenlenmesini istedi. Stalin, II. Dünya Savaşı'nın mağlublarından olan Japonya'yı öne sürerek Müttefik Devletlerin yanı sıra Amerika'yı da kışkırtacağını ve kendi yanına çekebileceğini düşünüyordu. Oysaki Stalin'in iddiasının aksine o dönemde Japonya'nın Montrö'ye taraf olması çok da önemli değildi; hatta istenildiği takdirde bu durum kolaylıkla değiştirilebilirdi³. Bu yüzden Stalin, bu kez de Montrö'nün Rus-İngiliz ilişkilerinin pekiyi olmadığı bir dönemde yapıldığını öne sürdü ve yapılacak yeni bir düzenlemede İngiltere'nin Rusya karşısı bir politika izlemeyeceğini savundu⁴. Bu gelişmeler karşısında Amerika ve İngiltere ise Türkiye'nin egemenlik haklarının ihlal edilmemesi şartıyla Boğazlarda Rusya'ya daha geniş bir geçiş serbestisi verilmesine taraftar görünüyordu. Yalta Konferansı'nda yapılan görüşmelerin neticesinde Müttefik Devletler, Boğazlar meselesinin ilgili devletlerin dışişleri bakanları tarafından ele alınmasına ve durumdan Türkiye'nin haberdar edilmesine karar verdi⁵.

Rusya'nın Boğazlar konusundaki emellerini uluslararası bir konferansta açıkça dile getirmesi ve bu yönde girişimlerde bulunması üzerine Türkiye de bazı tedbirler almak durumunda kaldı. Bu sırada II. Dünya Savaşı'nı Almanya'nın kaybedeceği kesinleşti. Bunun üzerine Türkiye, öncelikle mağlub tarafla ilişkilerini sürdürüyor izlenimi vermemek; Müttefik Devletlerin tepkisini çekmemek ve kurulacak yeni dünya düzeninde yalnız kalmamak için Mihver

3 *II. Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, s. 243.

4 Halûk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul 1968, s. 222-223.

5 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, s. 414-415.

Gazi

Akademik Bakış

119

Cilt 11
Sayı 22
Yaz 2018

Devletlerle diplomatik ilişkilerini kestiği gibi 23 Şubat 1945'te de Almanya ve Japonya'ya resmen savaş ilan etti⁶. Esasen Türkiye'nin, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etme kararı almasında İngiliz Büyükelçi Maurice Peterson'un 20 Şubat 1945'te dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Türkiye'nin Birleşmiş Milletler (BM) Konferansı'na kurucu üye olarak katılabilmesi için en geç 1 Mart'a kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirmesi etkili oldu⁷. Yaklaşık 18 ay kadar Türkiye'de görev yapan Peterson'un ana gündemi Türk-Rus ilişkileriydi. Zira Türkiye'de görev yaptığı 18 ay boyunca ülkesi adına Ankara ile gerekli diplomatik ilişkileri sürdüren Peterson, bu süreçte Türk-Rus ilişkilerinin düzelmesi için de çaba sarf etmişti⁸. Peterson'un uyarısı ile sembolik de olsa Mihver Devletlere savaş ilan etmesi Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na katılmasını sağladı. Nitekim bu sayede Türkiye, 25 Nisan 1945'te Birleşmiş Milletler'i kurmak üzere San Fransisco'da toplanan 46 ülke arasındaki yerini aldı⁹.

İlk Sovyet Notası: 1925 Türk-Sovyet Antlaşması'nın Feshi

Sovyet Rusya, Yalta Konferansı'nda alınan "Boğazlar meselesinin ilgili devletlerin Dışişleri Bakanları tarafından ele alınması" kararını beklemeksizin harekete geçti. Henüz San Fransisco Konferansı toplanmamışken Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav M. Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e 20 yıldır yürürlükte olan Türk-Rus Antlaşması'nın¹⁰ artık sürdürülemeyeceğini bildirdi. Molotov, 1925'te Paris'te üç yıllığına imzalanan antlaşmanın halen yürürlükte olduğunu; ancak 1925'ten 1945'e kadar pek çok değişiklik olduğunu; özellikle yakın zamanda bir savaş yaşandığını; dolayısıyla antlaşmanın günün koşullarında yetersiz kaldığını ve içeriğinin geliştirilmesi gerektiğini ifade etti¹¹. Bu konuşmanın akabinde Türkiye'ye 19 Mart 1945 tarihli şu notayı verdi: "17 Aralık 1925'te akdedilen Türk-Sovyet Dostluk ve Bitaraflık Muahedesinin meriyet müddetinin hitaminin yaklaşması münasebetiyle Sovyet Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne aşağıdaki hususati beyan şeref kesbeyler. Sovyet Hükümeti, Sovyet ittifadı ile Türkiye arasındaki dostane münasebetlerin idamesi içinde 17 Aralık 1925'te akdedilen Türk-Sovyet Muahedesi'nin kıymetini takdir etmekle beraber, bahusus II. Dünya Harbi esnasında vukua gelen derin değişiklikler münasebetiyle işbu Muahede'nin artık yeni şartlara uymadığını ve ciddi bir surette iyileştirilmeye muhtaç olduğu lüzumunu müşahede etmektedir. Yukarıdaki

6 Ulus, 24 Şubat 1945, s. 1 ve 5.

7 Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s. 250.

8 "Sir Maurice Peterson Leaves Turkey", *The Times*, 24 April 1946, p. 4.

9 BM Yasası gereğince, BM'nin kurucu üyesi olacak devletlerin ya San Francisco'da toplanacak olan BM Konferansı'na katılmış olmaları ya da 1 Ocak 1942 tarihli BM Bildirisi'ni imzalamış olmaları gerekmektedir (Madde 3). Bkz. Resmî Gazete, 24 Ağustos 1945, Sayı: 6092, s. 9238.

10 Söz konusu antlaşmanın tam adı "Türkiye Cumhuriyeti ile İltimaî Şûralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti Arasında İmza Olunan Bitaraflık Muahedenamesi" olup ekinde de üç protokol vardır. Bkz. Resmî Gazete, 24 Şubat 1926, Sayı: 306, s. 1011-1012.

11 "Russo-Turkish Pact 'Obsolete'", *The Times*, 22 March 1945, p. 3.

maruzata binaen Sovyet Hükümeti, mezkûr muahedenin ve merbutların feshi şeklini tespit eden 7 Kasım 1936 Protokolü ahkâmı mucibince işbu muahedeyi feshetmek arzusunda bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne beyan eder." Sovyet notası karşısında Sarper ise Türk-Rus ilişkilerinin bir an önce düzenlenmesinin her iki tarafın da menfaati gereği olduğunu; Moskova'da olduğu gibi Ankara'da da bu yönde çalışacağını ve Türk Hükümeti'nin de kendisiyle aynı görüşte olduğunu bildirdi¹².

Esasen 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Rus Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresi 7 Kasım 1945'te doluyordu; ancak taraflardan biri altı ay önce feshettiğini bildirmezse antlaşma otomatik olarak iki yıl daha uzatılacaktı. Anlaşılacağı üzere bu notayla Rusya, 17 Aralık 1925 tarihli antlaşmanın artık yeni şartlara uymadığını; ciddi değişiklikler gerektirdiğini; dolayısıyla süresinin yeniden uzatılamayacağını bildirdi. Bununla birlikte antlaşmada hangi değişikliklerin gerektiğini belirtmediği gibi yeni bir antlaşma da önermedi. Dolayısıyla 19 Mart 1945 tarihli Rus notası, söz konusu antlaşmanın feshedildiği anlamına geliyordu. Buna karşın Türkiye ise antlaşmanın yeniden düzenlenebileceğini belirterek iyi ilişkileri sürdürme yönündeki iradesini beyan ediyordu.

Türkiye, 22 Mart'ta İngiltere'yi Sovyet notasından resmen haberdar etti ve Sovyet teklifi dairesinde 1925 tarihli Türk-Rus Antlaşması'nı günün şartlarına göre yenilemek düşüncesinde olduğunu bildirdi. İngiltere, Türkiye'nin bu kararını doğru bulduğunu ifade etti. Ancak Sovyetlerin Boğazlar konusunda herhangi bir girişimi olursa Türkiye'nin, bu meselenin yalnızca iki devleti ilgilendirmedikçe diğer büyük devletleri de ilgilendiren uluslararası bir mesele olduğunu bildirmesini istedi. İngiltere, ayrıca yeniden düzenlenmesi öngörülen antlaşmanın imzalanması için San Francisco toplantısından sonra oluşacak uluslararası durumun daha uygun olabileceğini ve meselenin San Francisco emniyet tedbirleri içerisinde müzakere edilebileceğini de ifade etti¹³. Esasen Rusya'nın kararından önceden haberdar olmayan İngiltere bu gelişmeyi hayretle karşıladı¹⁴; hatta İngiliz basınında "*Boğazlar İngiltere'nin emniyet bölgesine dâhildir. Bu bölgede vuku bulacak tek taraflı hareket İngiliz-Rus münasebetlerine vahim neticeler doğurabilir.*"¹⁵ şeklinde yorumlar yapıldı.

Durumdan İngiltere'yi de haberdar eden Türkiye, Sovyet notasına 4 Nisan 1945'te resmen cevap verdi ve iki ülke arasındaki iyi ilişkileri sürdürmek istediğini belirtti. Türkiye, iki ülkenin de güncel menfaatlerine uygun olarak Rusya'nın geliştirip sunacağı yeni antlaşma taslaklarını incelemeye hazır olduğunu da ifade etti¹⁶. Ancak Türkiye'nin yapıcı tavrına rağmen Rusya'dan herhangi bir somut öneri gelmeyecekti. Esasen Türkiye, 1925 tarihli antlaşmanın

12 *II. Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, s. 250.

13 *II. Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, s. 252-253.

14 Cumhuriyet, 25 Mart 1945, Sayı: 7398, s. 1.

15 Cumhuriyet, 24 Mart 1945, Sayı: 7397, s. 1.

16 "Turkish Reply to Russia", *The Times*, 9 April 1945, p. 3.

Gazisi

Akademik
Bakış

121

Cilt 11
Sayı 22
Yaz 2018

feshedilmesinden sorumlu olan Rusya'nın yeni teklifler getirmesini beliyordu; Rusya ise Türkiye'nin geçici çözümler sunması gerektiğini savunuyordu¹⁷. Neticede 19 Mart 1945 tarihli Sovyet notası gereği Türk-Rus Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 7 Kasım 1945 tarihi itibarıyla yürürlükten kalkmış oldu¹⁸.

İkinci Sovyet Notası

Türkiye'nin cevabını öğrenen Sovyet Rusya, hemen harekete geçmedi ve yaklaşık iki ay kadar bekledi. Bu sürede Rusya, Müttefik Devletlerle temasını sürdürdüğü gibi uluslararası kamuoyunu da yanına almak için girişimlerde bulundu. Nihayet Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Sarper'e, 7 Haziran 1945'te iki ülke arasındaki antlaşmanın yenilenebilmesi için öncelikle aradaki problemlerin çözülmesi gerektiği yönünde ikinci bir nota verdi. Söz konusu notanın muhtevası özetle şöyleydi: Türkiye, Boğazları tek başına savunamamaktadır. Boğazların savunulması için Rusya'ya deniz ve kara üsleri verilmelidir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Rusya'yı daha fazla söz sahibi kılacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Türkiye'nin doğu sınırında Rusya lehine değişiklik yapılmalıdır¹⁹. Söz konusu notadan da anlaşılacağı üzere 1925 Dostluk Antlaşması'nı yenilemeyen Rusya, Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istediği gibi Boğazlardan da üs talep ediyordu²⁰. Sarper, Türk-Rus sınırını belirleyen 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın yeniden müzakereye açılmayacağını ve Rusya'ya Boğazlarda üs ya da Doğu Anadolu'da toprak verilemeyeceğini kesin bir dille ifade etmek suretiyle Rus notasını anında yanıtladı²¹.

Esasen Rusya'nın izlediği politikalar Türkiye'yi tedirgin etmişti; ancak Türkiye, Rusya'nın bu denli kabul edilemez taleplerde bulunmasını beklemiyordu. Nitekim Rus notasından kısa bir süre önce İnönü, II. Dünya Savaşı'nda verdiği kayıplar²² ve Avrupa'ya olan yükümlülüklerinden dolayı yakın gelecekte Rusya'dan Türkiye'ye yönelik bir saldırı gelmeyeceğini ifade etmişti²³. İnönü'yü bu düşünceye sevk eden faktörlerden biri de II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin Rusya'ya karşı düşmanca bir harekette bulunmamış olmasıydı. Üstelik Rusya da Mihver Devletler safına itmemek adına Türkiye ile iyi geçiyor görünmeye özen göstermişti²⁴. Hatta 13 Ağustos 1941'de bir Rus-İngiliz deklarasyonu bile yayınlanmış; iki devlet Montrö'den memnun olduklarını; Boğazlara karşı saldırgan bir siyaset benimsemediklerini; Boğazlar konusunda herhangi bir talepte bulunmayacaklarını ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne

17 "Turks and A Treaty with Russia", *The Times*, 29 May 1945, p. 4.

18 "Imperial and Foreign Soviet-Turkish Pact Ended", *The Times*, 08 November 1945, p. 3.

19 *II. Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, s. 263-266.

20 Cumhuriyet, 27 Haziran 1945, Sayı: 7492, s. 1.

21 William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s. 112.

22 II. Dünya Savaşı'nda Rusya, 20 milyondan fazla vatandaşını kaybetmişti.

23 Hale, a.g.e., s. 112.

24 M. Sadık Atak, *Rusya Siyaseti ve Rusların Yayılma Siyaseti*, Ankara, 1964, s. 121.

büyük bir titizlikle saygı duyacaklarını Türkiye'ye temin etmişlerdi²⁵. Ancak kısa sürede Rusya'nın bu söylemlerinde samimi olmadığı ve yalnızca konjonktür gereği Türkiye'ye dostluk mesajları verdiği anlaşıldı. Nitekim 1940 yılında Stalin, Hitler ile ittifak yapma karşılığında Boğazlardan üs de dâhil olmak üzere birçok talepte bulunmuştu²⁶.

Müttefik Devletlerce, Rus taleplerinin üçler konferansında ele alınması kararlaştırılmıştı. Bununla birlikte İngiltere, Boğazlara ait hükümlerin Montrö'yü imzalayan devletleri ilgilendirdiğini savundu ve bu safhada değiştirilemeyeceğini ifade etti²⁷. Rusya ise II. Dünya Savaşı'nda elde ettiği elverişli durumundan da istifade ederek kendi lehine kamuoyu oluşturmak amacıyla diplomatik girişimlerini sürdürdü; hatta bu amaçla Çin de dâhil olmak üzere birçok devletle görüştü²⁸. Rusya, basın yoluyla da Türkiye aleyhine neşriyata ağırlık verdi. Bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tehdit altında olan Türkiye ise muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı tüm varlığı ile tek başına da olsa karşı koyacağını dünya kamuoyuna duyurdu²⁹. Bu süreçte Rusya'nın Türkiye'de daha demokrat ve temsilî bir Hükümet kurulması yönünde talepte bulunduğu ve Kars'a karşılık Halep'in Türkiye'ye verilmesini teklif ettiği gibi bazı haberlerin basına yansıdığı görülmektedir³⁰. Ayrıca Rusya'nın, Bulgaristan adına Yunanistan'ın yanı sıra Türkiye'nin Trakya bölgesinden toprak talebinde bulunduğu yönündeki haberler de gazete sütunlarına yansıdı³¹. Esasen "*Molotov Planı*" olarak da bilinen bu politikanın amacı Doğu Avrupa ülkelerini Sovyet Rusya'ya ilhak etmektir. Bu plana göre İstanbul ve Trakya'nın da Bulgaristan yoluyla Rusya'ya ilhakı hedefleniyordu³².

Rusya'nın faaliyetleri bunlarla da sınırlı kalmadı. Rusya, bu süreçte Türkiye üzerinde baskı kurmak amacıyla bazı askerî adımlar da attı. Rusya, Bulgaristan'daki kuvvetlerini güneye kaydırarak Türkiye sınırı yakınlarındaki tâbiye mevzilerine yerleştirdi³³. Akabinde İran'ı işgal eden ordusunu, Türk-Irak sınırına doğru kaydırarak ve burada da askerî yığınak yaptı³⁴. Rusya'nın askerî birliklerini Bulgaristan ve Kafkaslarda toplaması üzerine tedirgin olan Türkiye ise tedbir olarak askerlerini terhis etmedi ve seferberlik durumunu devam ettirmek zorunda kaldı³⁵.

25 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.1/Yer Numarası: 101.623.3, lef. 6.

26 Tanin, 10 Ocak 1947, Sayı: 4454-1209, s. 1 ve 4.

27 Cumhuriyet, 28 Haziran 1945, Sayı: 7493, s. 1.

28 Cumhuriyet, 30 Haziran 1945, Sayı: 7495, s. 1 ve 3.

29 *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000*, C. II (1941-1960), Yayın Kurulu: Hasan Ersel ve Diğerleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 70.

30 Cumhuriyet, 29 Haziran 1945, Sayı: 7494, s. 1 ve 3.

31 Cumhuriyet, 3 Temmuz 1945, Sayı: 7498, s. 1.

32 Ulus, 13 Ekim 1947, s. 1 ve 4.

33 Cumhuriyet, 23 Ekim 1945, Sayı: 7609, s. 1.

34 Tanin, 14 Mart 1946, Sayı: 4454-912, s. 1.

35 Hale, a.g.e., s. 112.

Potsdam Konferansı ve Sovyet Talepleri

Türk-Rus ilişkilerinin son derece gergin olduğu bir esnada Potsdam Konferansı toplandı ve 23-24 Temmuz 1945 tarihli oturumlarda Boğazlar meselesi görüşüldü. Rusya, bu kez Türkiye üzerindeki isteklerini yinelediği gibi Akdeniz'deki İtalyan sömürgeleri üzerinde de hak iddia etti. Rusya'nın bu iddiası hâkimiyet alanını Akdeniz'e doğru genişletmek istediğinin göstergesi olarak yorumlandı. Hatta Rusya bununla da kalmadı; Tuna, Elbe, Rhine, Kiel ve Süveyş gibi suyollarını da gündeme getirdi³⁶. Churchill ise Boğazlar üzerindeki Rus taleplerini ve Bulgaristan'a yapılan askerî yığınağı gündeme getirerek; bu durumun Türkiye'yi endişelendirdiğini ifade etti ve Rusya'nın Boğazlar meselesini Türkiye ile birebir halletmek yönündeki isteğini İngiltere'nin tasvip etmediğini belirtti. Churchill'in açıklamalarına cevaben Molotov ise Rusya ile ittifak isteğinin Türkiye'den geldiğini; Rusya'nın da şart olarak bir "sınır tahsisi" talebinde bulunduğunu iddia etti. Sınır tahsisinin Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesi halinde sağlanacağını belirten Molotov, söz konusu bölgenin 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'yla Rusya'dan sökülüp alındığını savundu. Rusya'nın Boğazlarda üs istemesinde herhangi bir tuhaflik olmadığını da savunan Molotov, daha önce Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya arasında benzer antlaşmaların yapıldığını öne sürdü³⁷.

Molotov'un açıklamalarının yanı sıra Stalin de "eğer Marmara'da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse, o zaman Dedeoğaç'ta bir üs alamaz mıyız?" sorusuyla Boğazlar üzerindeki Rus taleplerinin ne denli ciddi ve ısrarlı olduğunu bir kez daha gösterdi³⁸. Buna karşın Churchill ise Rus taleplerini kabul etmesi için İngiltere'nin Türkiye'ye herhangi bir yaptırımında bulunmayacağını ifade etti³⁹. Amerikan Başkanı Henry Truman ise Boğazlarla birlikte tüm uluslararası suyollarının uluslararası denetime tabi tutulması önerisinde bulundu. Türkiye ise Truman'ın önerisine Montrö ile kazandığı üstünlüğü kaybedeceğini gerekçesiyle sıcak bakmadı⁴⁰.

Rusya, Boğazlar meselesinin Potsdam Konferansı'nda ele alınmasını engelleyerek bu meseleyi doğrudan Türkiye ile çözmek istiyordu⁴¹. Ancak bu durumu kendi çıkarlarına aykırı gören İngiltere ve Amerika, ortak hareket etme kararı aldı⁴². Bu durum Türkiye'nin elini rahatlattı. Esasen Türkiye, Rusya ve İngiltere ile karşılaştırıldığında küçük bir ülke olarak değerlendirilse de Orta-doğu, Balkanlar, Doğu Akdeniz, Ege ve Karadeniz'i içine alan merkezi bölgede-

36 Cumhuriyet, 14 Eylül 1945, Sayı: 7569, s. 1.

37 Armaoğlu, a.g.e., s. 415-416.

38 Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 474.

39 Gürsel, a.g.e., s. 225.

40 Hale, a.g.e., s. 113.

41 Cumhuriyet, 7 Ağustos 1945, Sayı: 7533, s. 1.

42 Cumhuriyet, 14 Eylül 1945, Sayı: 7569, s. 1.

Görüş

ki stratejik konumuyla büyük bir öneme sahipti. Dolayısıyla hem kolayca bir anlaşmazlık sebebi olabiliyor hem de büyük güçler arasında birleştirici bir rol üstlenebiliyordu⁴³.

Potsdam Konferansı'nda Rusya, Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs taleplerini tekraren dile getirmişti. Amerika ve İngiltere ise bu taleplere sıcak bakmadığını ifade ederek⁴⁴ Boğazlarda üs elde etmek yerine Rus savaş ve ticaret gemilerine savaşta ve barışta Boğazlardan tam geçiş serbestisi tanınmasını teklif ettiler. Ancak bu teklif Rusya tarafından kabul görmedi⁴⁵. Anlaşılacağı üzere Yalta Konferansı'nda Montrö'nün eskidiğini iddia eden Rusya, Potsdam Konferansı'nda bu kez Boğazlardan üs talep etti. Amerika ve İngiltere ise Rusya'nın Boğazlara yerleşmesini kendi çıkarları açısından tehlikeli buldu. Potsdam Konferansı'nda, Montrö'nün güncellenmesi yönündeki temayül ağır bastı; İngiltere, Amerika ve Rusya'nın Boğazlar hakkındaki görüşlerinin Türkiye'ye ayrı ayrı bildirilmesi kararı alındı⁴⁶.

Bu karar doğrultusunda Amerika Türkiye'ye Montrö Sözleşmesinin revize edilmesi için geçici teklifler içeren bir nota verdi; Boğazların her zaman tüm devletlerin ticaret gemilerine açık bulundurulmasını; Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine transit geçiş hakkı tanınmasını; Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin, Karadeniz devletlerinin rızasını almaksızın belirli bir tonajın üstüne çıkarsa geçiş hakkı tanınmamasını; barış zamanında ise BM adına hareket eden savaş gemilerinin geçişinin serbest olmasını önerdi. Amerika Montrö'de imzası bulunan Japonya'nın⁴⁷ yerini kendisinin alabileceğini de belirtti⁴⁸. Amerika'nın önerileri Türkiye'nin egemenlik haklarını garanti altına alıyor ve birkaç küçük düzeltmeyle birlikte Montrö'nün genel hatlarını içeriyordu. Montrö'den farklı olan yönü ise Türkiye'nin savaşan taraf olmadığı müddetçe Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine savaş esnasında da Boğazlardan geçiş hakkı tanınmasıydı. Bu da Türkiye tarafından kabul edilemeyecek bir husus değildi. Ancak Rusya, Boğazlardan serbest geçiş hakkı elde etmek yerine Boğazlara egemen olmak istiyordu⁴⁹.

İngiltere ise Türkiye'ye verdiği notada Boğazlar rejiminin gözden geçirilmesine taraftar olduğunu bildirdi; ancak bu değişikliğin neleri kapsayacağı-

43 "Turkish Talks with U.S.S.R.", *The Times*, 3 July 1945, p. 3.

44 Esasen Sovyet talepleri ilk kez dile getirildiğinde İngiltere'de Rus taleplerinin resmî bir nitelik taşımadığı; meselenin Türk-Rus temsilcilerinin görüş alışverişinden ibaret olduğu yönünde yorumlar yapılmıştı (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1945, Sayı: 7496, s. 1 ve 3). Ancak Rusya'nın tutumu, İngiltere'nin durumun ciddiyetini kavramasında etkileyici olmuştur.

45 Gürsel, a.g.e., s. 225.

46 "Turkey and the Straits", *The Times*, 20 July 1946, p. 4.

47 Montrö'de imzası bulunan devletlerden olmadığı için Amerikan notası resmî bir nitelik taşımıyordu. Yalnızca öneriden ibaretti. Montrö'de imzası bulunan devletler ise şunlardı: Avustralya, İngiltere, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Japonya.

48 "Turkey and the Straits", *The Times*, 20 July 1946, p. 4.

49 "Imperial and Foreign Soviet-Turkish Pact Ended", *The Times*, 08 November 1945, p. 3.

Gazi

Akademik
Bakış

125

Cilt 11
Sayı 22
Yaz 2018

nı açıkladı. İngiltere, söz konusu değişikliğin Türkiye ve Rusya arasında değil uluslararası bir konferansta görüşülmesini savundu. İngiltere'nin tutumu da meseleyi Türkiye ile birebir çözmek isteyen Rusya'yı memnun etmedi⁵⁰. İngiliz basınında önceleri Rusya'nın taleplerinin resmî bir nota olmadığı ve mesele- nin Türk-Rus temsilciler arasındaki bir görüş alışverişinden ibaret olduğu yönünde yorumlar yapıyordu. Hatta bu yorumlardan bir kısmı da Türkiye'nin, Rusya'nın er-geç Boğazlar hususunda taleplerde bulunacağı fikrinde olduğu için meseleyi abarttığı yönündeydi⁵¹. Ancak İngiliz Hükümeti'nin tutumuna paralel olarak bu gibi yorumlar kısa sürede yerini "*Türkler boyun eğer bir millet değildir*", "*Türkiye'nin kendi istiklâlinin kaybı demek olacak şartları kabul edeceği hakikaten tasavvur olunamaz*", "*Çarlığın genişleme siyaseti ile komünistliğin emniyet siyaseti akıllıca birleştirilmiştir*" gibi değerlendirmelere bıraktı⁵².

Amerika ve İngiltere, Montrö'nün yeniden düzenlenebileceği yönünde beyanlarda bulununca Türkiye, söz konusu düzenlemenin uluslararası bir konferansta belirlenebileceğini ve bu konferansta Amerika'nın yer almasının zaruri olduğunu belirten bir açıklama yaptı⁵³. Türkiye'nin bu açıklamaları, Montrö'ye aykırı olarak diğer devletleri devre dışı bırakıp Boğazlar meselesini doğrudan Türkiye ile müzakere etmek isteyen ve bu yolla Türkiye'yi baskı altına alabileceğini ve isteklerini elde edebileceğini düşünen Rusya'yı memnun etmedi.

Ankara'daki resmî çevreler, önceleri ilişkileri bozmamak adına Rus notası karşısında sert açıklamalar yapmaktan kaçındı. Türk basını da Hükümetle aynı doğrultuda bir politika benimsedi. Bu yolla iki ülke arasındaki gerginliğin yatıştırılması ve ilişkilerin normalleştirilmesi hedefleniyordu. Ancak Rusya'nın, Boğazlarda üs ile Kars ve Ardahan taleplerinde ısrarcı olması Türkiye'nin iyi niyetlerini boşa çıkardı⁵⁴. Neticede 19 Mart 1945 tarihli Sovyet notası gereği Türk-Rus Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 7 Kasım 1945 tarihinde yürürlükten kalktı⁵⁵. Bu durum iki ülke ilişkilerinin iyice gerilmesine sebep oldu. Rusya'nın Balkanlara ve Kafkaslara askerî yığınak yapması ise durumu daha da sıkıntılı bir hale getirdi.

Dönemin Rus Büyükelçisi Vinogredev, Hindistan'ın Türkiye Büyükelçisi- ne, şimdiye kadar Balkan sorunlarına dalıp giden Rusya'nın; artık Türk sorunlarına kendini adayacağını ifade etti⁵⁶. Bu ifade esasen Rusya'nın taleplerinde ne denli ciddi ve ısrarlı olacağını resmî ağızlardan bir kez daha dile getirilmesi bakımından oldukça önemliydi. Nitekim Rusya da Türkiye üzerindeki emelle-

50 "Turkey and the Straits", *The Times*, 20 July 1946, p. 4.

51 Cumhuriyet, 1 Temmuz 1945, Sayı: 7496, s. 1 ve 3.

52 Cumhuriyet, 7 Temmuz 1945, Sayı: 7502, s. 1.

53 *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000*, C. II (1941-1960), s. 70.

54 "Russian Note to Turkey", *The Times*, 26 June 1945, p. 4.

55 "Imperial and Foreign Soviet-Turkish Pact Ended", *The Times*, 08 November 1945, p. 3.

56 The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 371/72538, R11519 5 Oct 1948, From Sir David Kelly To Foreign Office, p. 3.

rinde ısrarcı olduğunu her fırsatta resmî makamlara bildiriyordu⁵⁷. Bu süreçte Rus basını da iki ülke ilişkilerini geren yıkıcı bir yayın politikası benimsemişti. Rus basını, faşist eğilimlere kapılmakla suçladığı dönemin Türk Hükümeti'ne hakarete varan eleştiriler yönelttiği gibi Türk politikacılarına da pervasızca saldırıyordu⁵⁸. Türk-Rus ilişkilerinin gerginleşmesinden ve Rusya'nın tutumundan yüz bulan bazı kimseler ise Türkiye'de komünizm propagandası yapmaya çalışıyordu; ancak bu gibiler hakkında çeşitli tedbirler alınarak çıkması muhtemel karışıklıkların önüne geçildi⁵⁹.

Rusya'nın Türkiye'ye karşı basın yoluyla tazyikte bulunması Türk basınında ve kamuoyunda da tepkiye karşılıdı; bu tepkinin bir sonucu olarak birçok ilde komünizm karşıtı gösteriler yapıldı. Örnek vermek gerekirse İstanbul Üniversitesi'nde okuyan 3 bin kadar genç Rusya'ya tepkisini dile getirmek ve komünizm karşıtı gösteri yapmak üzere 4 Aralık 1945'te küçük gruplar halinde Tan matbaası önünde toplandı. Gruba kısa sürede esnaf ve halktan da katılımlar oldu. Gösteri sırasında bazı taşkınlıklar yaşandı; Tan ve Yeni Dünya matbaaları ile Berrak ve ABC isimli kitapevleri kısmen tahrip edildi. Öğrenciler Lena isimli bir kitapevinin de levhasını indirdikten sonra bazı yerlere "Kahrolsun SSCB, kahrolsun komünizm" gibi yazılar yazarak olaysız bir şekilde dağıldı⁶⁰. Diğer illerde yapılan benzer nitelikteki protesto gösterilerinde ise herhangi bir taşkınlık yaşanmadı. Hükümet, söz konusu hadiseler sebebiyle İstanbul'daki sıkıyönetimi 7 Aralık'ta 6 ay uzatma kararı aldı⁶¹. Buna karşın Rusya, Türkiye'ye 8 Aralık'ta İstanbul'daki hadiseleri protesto ettiğini bildiren bir nota verdi; Türkiye de gösterilerin Sovyet Rusya aleyhinde olduğu iddiasını reddettiği gibi hadisenin tamamen bir iç meseleden ibaret olduğunu bildirdi⁶².

Kamuoyunun yanı sıra resmî makamlar da Rusya'nın taleplerine sert ve kesin bir dille tepki gösterdi. Meseleyi TBMM'nin 20 Aralık 1945 tarihli oturumunda gündeme getiren Meclis Başkanı Kâzım Karabekir, şu değerlendirmede bulundu: "...Kars yaylasına hâkim olmak demek, Anadolu'yu istila etmek için pusuya yatmak demektir. Kars yaylasına hâkim olmak, demek, Dicle ve Fırat'ın boyunca, Akdeniz ve Basra Körfezine inen yolların tepesine hâkim olmak demektir. Kars yaylası oralara inecek büyük seli tutan biricik settir. Boğazlar; milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırmayız. Fakat şunu da bilmelidir ki; Kars yaylası de millî bel kemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz. Rus komşularımızı idare eden yüksek kimseler bilirler ki biz İstiklal Harbi'ne hangi şartlar altında girdik. Tek bir müttefikimiz mi vardı? Bütün cihana hâkim olan galip devletlere karşı istiklal davasına atıldık, ölüm bir kere olur dedik. Sonuna kadar çarpışırız.

57 Tanin, 5 Aralık 1945, Sayı: 4454-813, s. 1.

58 "Russian Critics of Turkey", *The Times*, 15 March 1945, p. 4.

59 TNA, FO 371/72538, R5926 15 May 1948, From Angora To Foreign Office, p. 2-3.

60 Tanin, 5 Aralık 1945, Sayı: 4454-813, s. 1-3; Cumhuriyet, 5 Aralık 1945, Sayı: 7649 s. 1-3; Ulus, 5 Aralık 1945, s. 1-5; Vakit, 5 Aralık 1945, s. 1-4; Akşam, 5 Aralık 1945, Sayı: 9744, s. 1-2.

61 Ulus, 8 Aralık 1945, s. 1.

62 Tanin, 16 Aralık 1945, Sayı: 4454-824, s. 1-2; Ulus, 16 Aralık 1945, s. 1-2.

Gazi

Akademik
Bakış

127

Cilt 11
Sayı 22
Yaz 2018

Tek bile kalsak son dağın başına çekilir de kendimize orayı mezar yaparız dedik. Hâlbuki bugün iş bu kadar kötü değildir. Benim temennim bir Türk Milletvekili olarak, Rus dostluğunu birinci derecede yapmış, muahedelere bağlanmış, Hükümetime bu suretle vazife görmüş bir insan sıfatı ile dilerim ki eski Çarlık düşmanlığı bir kere hortlamasın. Bu dostluk asla bizim tarafımızdan bozulacak değildir. Eğer bozulursa, cihan yıkılmaya kadar düşmanlık sürüp gidecektir. Bundan Türk çok zarar görecektir, fakat Rus dostlarımızda, yine o zaman kendilerinin de ağzından defalarca işittiğimiz gibi, çok zararlar görecektir... ..Eğer Ruslar bizden yer istemekte ısrar ederlerse hiç şüphe yoktur ki dövüşeceğiz; fakat istikbal bize olduğu kadar kendileri için de karanlık olur. Cihan yıkılmaya kadar ve tek bir Türk kalıncaya kadar varımızı, yoğunumuzu ortaya koyarak uğraşacağız. Paramızı dışımızdan tırnağımıza kadar silahlanmaya sarf edeceğiz. Bu takdirde iki taraf ta hayattan, beşeriyetten, medeniyetten nasibini alacak değildir. Burada son sözümü söylerken, Rus komşularımıza, Rus dostlarımıza bir cümle daha ilâve etmek yerinde olur: Türk dostluğu Ruslara da kuvvet verir. Türklere güvensinler. Fakat Türk dostluğunun yolu da ancak milletimizin iradesinin tecelli edebileceği bu Büyük Millet Meclisi'nden ve onun kurduğu Devlet manzumesinden geçer.⁶³ Akabinde söz alan Dışişleri Bakanı Hasan Saka da Karabekir'i destekleyen bir konuşma yaptı⁶⁴.

İki Gürcü Tarih Profesörünün Mektubu

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken 21 Aralık 1945 tarihli Moskova gazeteslerinde iki Gürcü tarih profesörünün; Gürcü toprağı olduğunu iddia ettikleri Giresun, Gümüşhane ve Bayburt'a kadar uzanan coğrafyanın Sovyet Gürcistan'a iadesini talep ettikleri mektupları yayınlandı. İki Gürcü tarihçinin istekleri tek başına önemsiz bir hadise olarak değerlendirilse de mektubun iki resmî Moskova gazetesi tarafından manşetten duyurulması konunun ciddiyeti açısından oldukça önemliydi⁶⁵. Ayrıca bu mektubun Sovyet Hükümeti'nin bilgisi dışında yazılmış/yayımlanmış olma ihtimali yoktu. Sovyet basınında gayet normal karşılanması; hatta desteklenmiş olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Dolayısıyla söz konusu mektup Türkiye'de, Rusya'nın saldırgan bir düşmanlık hissi beslediğinin göstergesi olarak yorumlandı⁶⁶.

Ancak söz konusu taleplerin Rusya tarafından henüz resmen dile getirilmemiş olmasını göz önünde bulunduran Türkiye, itidalli davranmayı tercih etti. Türkiye, Gürcü profesörlerin iddialarına yine Sovyetlere atıfta bulunarak cevap verdi; Lenin tarafından Observer ve Manchester Guardian Gazeteleri muhabiri Farbman'a verilen bir mülakatı hatırlattı. 10 Kasım 1922 tarih ve 254 sayılı Rus Pravda Gazetesi'nde de yayınlanan mülakatta "Boğazlar meselesinin halli hususundaki Rus programı neden ibarettir?" sorusuna Lenin şu cevabı veriyordu: "Boğazlar hakkındaki programımız aşağı yukarı şunları ihtiva etmektedir: Birincisi Türkiye'nin millî temayülleri tatmin edilmelidir. Kanaatimizce bunu yalnız millî bir istiklâlin menfaatleri icap

63 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 20, s. 259.

64 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 20, s. 259-260.

65 Ulus, 22 Aralık 1945, s. 1 ve 4.

66 BCA, 30.1/101.623.3, lef. 2.

ettirmemektedir. Millî meselelerin halli hususundaki beş senelik tecrübemiz bizi şuna tamamıyla ikna etmiştir ki, bünyesinde başka memleketlerde bulunmayan bir miktarda milliyetçilik bulunan bir devletin menfaatlerine karşı bu gibi hallerde en doğru hareket tarzı, bu millî menfaatlerin azami bir derecede tatmin edilmesi ve bu sahada herhangi bir ihtilâfın zuhur etmesini önleyecek şartların vücuda getirilmesidir. Ancak muhtelif milletlerin menfaatlerine karşı gösterilecek çok hassas bir dikkatin, ihtilafları, mütekabil itimsizliği ve her türlü entrika tehlikelerini bertaraf ettiğini ve muhtelif lisanlarla konuşan işçi ve köylüler arasında itimadı tesis ettiğini, aksi takdirde milletler arasında sulhane münasebetler tesisinin ve muasır medeniyette bir kıymet ifade eden şeylerin muvaffakiyetle inkişafının katiyen imkânsız olduğunu tecrübelerimiz bize göstermiş ve bizde bu sarsılmaz kanaati vücuda getirmiştir. İkincisi, bizim programımızda Boğazların sulh zamanında olsun, harp zamanında olsun, bütün harp gemilerine kapalı bulundurulması mevcuttur. Bunu yalnız toprakları Boğazlara bitişik bulunan devletlerin değil, diğer devletlerin de en mühim ticari menfaatleri icap ettirmektedir. Bütün dünyada harp aleyhinde sulh perverane sözlerin fevkalâde çok söylendiği, müzakereler yapıldığı ve teminatlar verildiği bir anda sulhun temin edilebilmesi için en basit adımlar atmak hususunda devletlerin çoğunda ve bahusus muasır medenî devletlerde çok arzuya rastlandığı ayrıca kaydedilmek lâzımdır. Biz bu ve buna benzer meselelerde umumi beyanatlar, debdebeli vaatler, muhteşem formüller yerine harp tehlikesini dünya yüzünden büsbütün kaldıramasa bile dünyada hakikaten sağlam bir sulhun tesis edebileceği gayet basit ve sarîh karar ve tedbirler görmek isterdik. Üçüncüsü, Boğazlar hakkındaki programımızda Boğazların tamamıyla ticaret gemilerine açık bulundurulması vardır. Yukarıdaki cümlede söylediklerimden sonra, bu maddeyi artık daha fazla aydınlatmak ve kangrenleştirmek tamamıyla lüzumsuzdur.⁶⁷

Moskova Antlaşması hususunda ise 1930 yılında yayınlanan resmî Küçük Sovyet Ansiklopedisi'ndeki şu ifadeler gündeme getirildi: "16 Mart 1921 tarihinde akdedilen Moskova Muahedesi Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Hükümeti ile İnkılâpçı Millî Ankara Hükümeti arasındaki dostane münasebetleri kuvvetlendirmiştir. Bu muahede gereğince (RSFSC) Türkiye'yi alâkadar edip TBMM Hükümeti tarafından kabul edilmemiş bulunan beynelmilel muahedelerden hiçbirini tanımamayı taahhüt etmiş, Türkiye ile Çarlık Hükümetleri arasında eskiden akdedilmiş beynelmilel muahedelere istinat edip Türkiye'ye tahmil edilmiş bulunan para ve sair taahhütlerden Türkiye'yi affetmiş ve Türkiye'deki kapitülâsyon haklarından feragat etmiştir. Bu muahede mucibince her iki taraf; toprakları üzerinde diğer tarafla mücadele etmek gayesini güden teşekkül ve grupların teşkilatlandırılması yahut barınmasına müsaade etmemeyi taahhüt etmiştir. Yine bu muahede gereğince Türkiye, Batum üzerindeki hâkimiyetini Gürcistan'a terk etmiş ve Türkiye'ye eskiden Kars eyaletine tâbi bulunan üç vilayet iade edilmiştir."⁶⁸

Gerek Lenin'in açıklamaları gerekse Küçük Sovyet Ansiklopedisi'ndeki ifadeler Sovyet iddialarının yine Sovyet kaynakları tarafından çürütülmesi bakımından son derece önemlidir.

67 BCA, 30.1/101.624.3, lef. 3-4.

68 BCA, 30.1/101.624.3, lef. 6.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu da söz konusu coğrafyada yaşayan tek bir Ermeni'nin bulunmadığını; buraları Rusya'nın askerî güçle almadığını, savaş tazminatı karşılığında elde edebildiğini; I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan plebisitle 87.048 kişiden 85.124'ünün Türkiye'ye katılmayı tercih ettiğinden Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye verilmeyip iade edildiğini ifade etti. Saraçoğlu, 1935 yılındaki istatistiklere atıfta bulunarak Gürcü dilini konuşanların Türkiye genelinde 57.325 kişi olduğunu; talep edilen coğrafyada ise 1.746.329 nüfusa karşın 15.596 olduğunu açıkladı ve Türkiye'de Gürcüce konuşan insanların Çar ordusunun önünden kaçarak anavatanına iltica etmiş olan Türk muhacirler olduğunu savundu⁶⁹.

Türk kamuoyu da Sovyet iddialarına kayıtsız kalmıyor; yurdun birçok yerinde protesto gösterileri düzenliyordu. Sürmene'de yaklaşık 5 bin kişinin katılımıyla gerçekleştirilen gösteride halk gerekirse son damla kanlarına kadar topraklarını koruyacaklarını haykırıyordu. Çıldır'dan İnönü'ye gönderilen 4.752 imzalı telgrafta Çıldırlılar gerektiği takdirde her karış yurt toprağı için canlarını feda etmeye hazır bulduklarını bildiriyordu⁷⁰. Ankara Radyosu da *"son nefere ve son nefesimize kadar dövüşmeğe hazırız. Türkiye'nin millî toprak bütünlüğünü Türk Milleti bütün dünyaya bildirmek azindedir"*⁷¹ şeklindeki söylemiyle milletin hislerine tercüman oluyordu.

Türkiye'nin yanı sıra İngiltere de Gürcü taleplerini mesnetsiz buldu. The Times Gazetesi, Karadeniz'de Giresun'a kadar uzanan sahil hattını ve geniş bir hinterlandı ihtiva eden Gürcü taleplerinin tarihî ve ırkî bir esasa dayanmadığı ifade etti. Mübadele'den itibaren bu bölgelerin nüfusunun Müslümanlar/Türkler olduğu belirtti; burada yaşayan Lazların da tamamen Müslüman oldukları ve Türk millî şuurunu taşıdıkları vurguladı; Lazların Türk olmadıklarını ileri sürmenin tam manasıyla gülünç olduğunu savundu. The Times Gazetesi *"romantik"* olarak değerlendirdiği bu taleplerden başka Kars ve Ardahan üzerinde de hak iddia edildiğini belirtiyor; bu iki ilin tarihine dikkat çekiyor ve sınırı belirleyen Brest Litovsk, Moskova ve Kars Antlaşmaları hatırlatılıyordu. Rusya'nın Türkiye'ye karşı öne sürdüğü hoşnutsuzluk sebeplerinin ikna edici olmadığı belirtiliyor ve tek sebebin Türk-İngiliz iyi ilişkilerine Rusya'nın tahammül edememesi olduğu öne sürülüyordu. Türkiye'nin, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ihlâl eden bu gibi şartları değil müzakere etmeyi, dikkate bile almayı kesinlikle reddettiğine dikkat çekiliyordu⁷².

Ancak Türkiye'nin tüm açıklamalarına karşın Gürcü profesörlerin taleplerine benzer bir görüş de Sovyet Profesör V. Khvostov tarafından yarı resmî Les Nouveaux Temps isimli gazeteye gönderilen mektupla yeniden dile getiril-

69 Ulus, 7 Ocak 1946, s. 1-2.

70 Ulus, 3 Ocak 1946, s. 1.

71 Tanin, 26 Aralık 1945, Sayı: 4454-834, s. 1.

72 BCA, 30.1/101.623.3, lef. 2-7.

di. Khvostov, Türkiye'nin 1918'de Rusya'nın zayıf olduğu bir zamanda Kars ve Ardahan'ı kendisine terk etmeye mecbur bıraktığını iddia ediyordu⁷³. Benzer görüşler Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Grigori Arutinov⁷⁴ ve Canterbury kilisesi rahiplerinden Hevlett Johnson tarafından da dile getirildi⁷⁵. Bu gibi gelişmeler yaşandığı sırada Rusya diğer yandan da Amerika ve İngiltere'nin kendi lehine tavır almasını sağlamaya çalışıyordu. Bu sırada Türkiye'nin izleyeceği tutumu da tartmak istiyordu. Bu amaçla zaman zaman Rus basınında "*İngiltere ve Amerika'ya ihtar ederiz ki, atom bombası bizi asla durdurmaz, Sovyetler Birliği'nin kendi hudutlarını emniyet altına almak hedefine varmasına hiçbir kuvvet mâni olamaz*" gibi tehditkâr haberler yayılıyordu⁷⁶.

Üçüncü Sovyet Notası

Rusya, 19 Mart 1945 tarihli ilk notasından sonra yaşanan tüm gelişmelere rağmen Türkiye'ye 7 Ağustos 1946 tarihli üçüncü bir nota daha verdi. Montrö'nün uygulanamaz hale geldiğini ve II. Dünya Savaşı sırasında karşılaşılan bazı hadiselerin bunu kanıtladığını iddia eden Rusya, İngiltere ve Amerika'nın da Montrö'nün değiştirilmesini istediğini öne sürerek Türkiye'den şu taleplerde bulundu: (1) Boğazlar, bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır. (2) Boğazlar, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır. (3) Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi istisnai durumlar dışında yasaklanmalıdır. (4) Boğazlarla ilgili yeni rejim, yalnızca Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmelidir. (5) Ticaret, geçiş serbestliği ve Boğazların güvenliği hususları bu konuda en ilgili ve liyakatli devletler olan Rusya ve Türkiye tarafından ortak vasıtalarla sağlanmalıdır⁷⁷.

İlk üç madde Türkiye tarafından kabul edilebilecek nitelikteydi. Ancak son iki madde Türkiye'nin egemenlik haklarına gölge düşürüyordu. Dördüncü madde Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan Rusya, Türkiye, Romanya ve Bulgaristan arasında düzenlenmesini öngörüyordu. Bu durumda Bulgaristan ve Romanya'nın Rusya ile birlikte hareket edeceği ve Türkiye'nin yalnız kalacağı; dolayısıyla Boğazların yeni rejiminin Rusya'nın istediği gibi düzenleneceği kesindi. Beşinci madde ise Akdeniz'den gelecek bir tehlikeye karşı Boğazların Rusya ve Türkiye tarafından savunulmasını öngörüyordu ki bu durum Boğazlarda Rusya'ya üs verilmesi anlamına geliyordu. Oysaki Montrö'ye göre Boğazlarda bir değişiklik yapılması gerekirse sözleşmede imzası olan devletlerle birlikte görüşmeler yapılacağı imza altına alınmıştı. Boğazlarda Rusya'ya üs vermek Türkiye'nin egemenlik haklarına/bağımsızlığına gölge düşürmek demektir⁷⁸.

73 Tanin, 4 Şubat 1946, Sayı: 4454-874, s. 1-2.

74 Tanin, 7 Şubat 1946, Sayı: 4454-877, s. 1-2.

75 Tanin, 29 Haziran 1945, Sayı: 4454-659, s. 1-2.

76 Tanin, 13 Mart 1946, Sayı: 4454-911, s. 1.

77 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C. 1, Toplantı: O., Birleşim: 3, s. 30.

78 Falih Rifki Atay, "Rus İsteklerinin Karşısında", *Ulus*, 15 Ağustos 1946, s. 1.

Rus notasından bir hafta sonra, 14 Ağustos 1946'da, TBMM'de Hükümet programını açıklayan Başbakan Recep Peker, 25 yıllık Türk-Rus dostluğuna vurgu yaparak Rusya'nın iki ülke arasındaki antlaşmanın uzatılmaması yönündeki kararına dikkat çekti; bütün iyi niyet ve gayretine rağmen Türkiye'nin yeni bir antlaşmayı müzakereye imkân bulamadığını belirtti. Türkiye'nin, kendi toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarını korumaya mecbur olduğunu ifade eden Peker, şu değerlendirmede bulundu: *"Türkiye'nin uluslararası manzumede idame ettiği özel münasebetlerden Sovyetlere herhangi bir zarar gelebileceğini katiyen kabul etmiyoruz. Türkiye'nin bütün milletlerle, bilhassa komşu memleketlerle dostluk bağlarından ve kendi egemenliğine ve toprak bütünlüğüne riayetten başka hiçbir isteği yoktur. Ve bu şart bütün dış münasebetlerimizin değişmez esasını teşkil eder. Sovyet Rusya ile aramızdaki zarardan başka bir netice vermeyen bugünkü muallâk durumun yakın bir gelecekte karşılıklı güvene dayanan kuvvetli bir dostluğa yer vereceğinden ümidimizi kesmiş değiliz. Bizim büyük komşumuza karşı muhafazada devam ettiğimiz iyi niyet aynı duygularla karşılaştığı ve adalet hislerinin galip geldiği gün güçlüklerin zail olacağına kani bulunuyoruz. Biz, kendi hesabımıza, Türk-Sovyet münasebetlerinin geçmişte olduğu gibi gelecekte de mütebariz dostluk ve karşılıklı güvene dayanan güzel seyrini yeniden müşahade etmekle ancak memnuniyet duyacağız."*⁷⁹

Peker Hükümeti ile birlikte kurulalı henüz birkaç ay olan Demokrat Parti de Rus taleplerini kabul edilemez bulduğunu ve bu hususta Hükümet ile tamamen ortak hareket etme azminde olduğunu açıkladı. Bununla birlikte Türkiye, Rus notasına resmî bir cevap vermeden önce Amerika ve İngiltere'nin açıklamalarını bekledi⁸⁰. Başta İngiltere olmak üzere Montrö'yü imzalayan devletler de dördüncü ve beşinci maddelere razı olmayacaklarını belirtti⁸¹. Amerika, Rusya'ya verdiği 19 Ağustos 1946 tarihli notayla Boğazların, Türkiye ve Rusya tarafından müşterek korunması ve kontrolünün yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce yapılması yönündeki Rus isteklerinin kesinlikle kabul edilemez olduğunu bildirdi; Boğazlar meselesini görüşmek için toplanacak uluslararası her toplantıya katılacağını ifade etti⁸². İngiltere de 21 Ağustos'ta verdiği notada Amerika'nın görüşlerini desteklediğini ve Türkiye'nin Boğazların kontrolünü ve savunmasını sürdürmesi gerektiğini bildirdi.⁸³

Türkiye ise Rus notasını 22 Ağustos 1946'da resmen cevapladı⁸⁴. Montrö'nün uygulanamaz hale geldiği yönündeki Rus iddialarının gerçeği yansıtmadığını savundu; ilk üç maddenin müzakere edilmesinde herhangi bir sa-

79 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C. 1, Toplantı: O., Birleşim: 3, s. 29.

80 Bu esnada Türkiye tarafından Almanya'ya karşı elde edilen zaferle dolayısıyla Müttefik Devletlere tebrik telgrafları çekildiği gibi; iki gün boyunca ülke genelinde bayrakların asılması ve aydınlatma yapılması kararlaştırıldı. Bkz. BCA, 30.10/235.590.21.

81 Ulus, 14 Ağustos 1946, s. 1 ve 3; Tanin, 14 Ağustos 1946, Sayı: 4454-1065, s. 1.

82 Ulus, 21 Ağustos 1946, s. 1 ve 5; Ulus, 22 Ağustos 1946, s. 1 ve 3.

83 Armaoğlu, a.g.e., s. 428.

84 Ulus, 23 Ağustos 1946, s. 1.

kınca görmediğini ifade etti; bununla birlikte egemenlik ve güvenlik haklarına aykırı olduğu gerekçesiyle 4. ve 5. Maddelerdeki hususları kabul etmeyeceğini bildirdi. Türkiye, II. Dünya Savaşı gibi büyük bir savaşta işgale uğrayan komşuları ile aynı akıbeti paylaşmadığını ifade ederek Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını kendi gücüyle koruduğunu belirtti. Nereden gelirse gelsin her türlü saldırıya karşı tüm varlığıyla kendisini savunacağını ifade etti bu hususta Türk Milleti'nin son derece kararlı olduğunu vurguladı⁸⁵.

Taleplerinden vazgeçmesi halinde Rusya ile iyi ilişkiler kurma isteğinde olan Türkiye, gerginliği artırmamak adına bir dizi tedbir aldı. Mesela 5-6 Eylül 1946 tarihli nüshalarında Rusya ile ilişkileri bozacak yazılar yayınlandığı gerekçesiyle İzmir'de yayınlanan "*İleri Demokrasi Gazetesi*" hakkında takibat açıldı; gazetenin sahibi İlhami Kaynak ve başyazar İlyas Tunçaslan tutuklandı ve 6 Eylül 1946'da Ağır Ceza Mahkemesi'ne sevk edildi⁸⁶.

Dördüncü Sovyet Notası

Türkiye'nin yapıcı ve kararlı tutumuna rağmen taleplerinden vazgeçmeyen Rusya, 24 Eylül 1946 tarihli dördüncü bir nota ile Boğazların müşterek müdafaa edilmesi gerektiği yönündeki görüşlerini yineledi ve bir kez daha Boğazlardan üs talep etti⁸⁷. Bu talebi dile getirirken de II. Dünya Savaşı sırasında Boğazların Mihver Devletlere ait gemiler tarafından kullanıldığını iddia etti. Türkiye ise İngiltere ve Amerika'yı durumdan haberdar ettiği gibi -Japonya hariç- Montrö'yü imzalayan devletlere de notanın birer nüshasını gönderdi⁸⁸. Amerika ve İngiltere, daha önce olduğu gibi yine Türkiye'den yana tavır aldı ve meselenin BM çerçevesinde görüşülmesini destekleyerek 9 Ekim 1946'da Rusya'ya birer nota verdi⁸⁹. Amerika, verdiği notada Boğazlar üzerinde yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin söz sahibi olmadığını vurguladı; Potsdam Konferansı'nda tarafların Türkiye'ye sadece birer nota vererek görüşlerini bildirebilecekleri kararının alındığını hatırlattı; meseleyi tartışmaya sürüklemenin yanlış olacağını

85 BCA, 30.1/60.368.8, lef. 1-28; *II. Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl*, s. 286-294.

86 Kapatmaya konu olan 5 Eylül 1946 tarih ve "Atma Recep Din Kardeşiyiz" başlıklı yazı şöyledir: "Lüzumsuz konuşmalara karşı bu atasözünü burada tekrarlayarak Moskova Radyosunun çanına ot tıkayacağız, ot tıkanmış olunacak. Ey dünya medeniyeti, dünya medeniyetinin faziletine tahammül edemeyen, insanlık duygularından hunharca mahrum bulunan soysuz ruhlu Stalin, Molotof ve hempaları, iyi bilin ki Türk Milleti tunç gövde halinde sinesinden aldığı aziz iman ile yurdundan bir karşı toprağı kimseye vermeyeceği gibi milletlerarası refah ve muvazenesinin bozulmaması hususunda başta Anglosaksonlar olmak üzere bütün milletlerle birleşerek soysuzluklarının hesabını görecektir. İç siyasette her ne kadar muvazenenin tahakkukunda can yoldaşınız. Boğazlar civarında Barbaros'un torunları İngiliz-Amerikan silâh arkadaşlarıyla birlikte manevra yapıyor. Hâlâ insan kanı emmeye doymayan Sovyet idarecilerinin rüyalarını haram etmek için dimdik ayakta duruyor. Mehmetçik diyor ki: Er olan radyo başında konuşmaz meydana gelir, gelecek varsa göreceği de var." Bkz. BCA, 30.1/128.832.3, lef. 1-2.

87 "Turkish Note on the Straits", *The Times*, 19 October 1946, p. 4; Ulus, 29 Eylül 1946, s. 1, 5-6.

88 BCA, 30.1/60.368.8, lef. 28.

89 Tanin, 3 Ekim 1946, Sayı: 4454-1113, s. 1-2.

Gazi

Akademik
Bakış

133

Cilt 11
Sayı 22
Yaz 2018

ve Boğazların savunmasında Türkiye'nin tek sorumlu devlet olarak kalması gerektiğini belirtti⁹⁰.

İngiltere de Boğazlar konusundaki Rus taleplerine kayıtsız şartsız karşı olduğunu belirtti⁹¹. İngiltere Boğazlar meselesinde artık iki taraflı müzakere döneminin sona erdiğini ve Montrö meselesini görüşmek üzere süratle uluslararası bir konferans toplanması gerektiğini resmen açıkladı⁹². Bu süreçte Akdeniz'de konuşlanan Amerikan filosunun ve Randolph uçak gemisinin İzmir ziyareti Boğazlar meselesinde Rusya'ya karşı Türkiye'ye verilen desteğin göstergesi olarak yorumlandı⁹³.

Türkiye, Rus notasına resmî cevap vermek için 18 Ekim 1946 tarihine kadar bekledi. Hemen cevap vermeyerek İngiltere ve Amerika'nın cevabını almak istedi⁹⁴. Türkiye, Rus notasına verdiği cevapta Boğazların geleceği ile ilgili Montrö'nün imzacısı olan devletlerin ve Amerika'nın katılacağı uluslararası bir konferans toplamaya hazır olduğunu belirtti. Rus taleplerini Montrö'ye, egemenlik haklarına ve toprak bütünlüğüne saldırı olarak gördüğünü açıkladı. Rusya'nın Boğazların savunmasına katılma teklifini bir kez daha kesin bir şekilde reddetti ve bu konuyu Rusya ile bir kez daha görüşmeyeceğini de bildirdi⁹⁵.

1 Kasım 1946 tarihli TBMM'yi açış konuşmasında Rus taleplerine değişen Cumhurbaşkanı İnönü, en yetkili kişi olarak Türkiye'nin egemenlik haklarına ve toprak bütünlüğüne gölge düşürmemek kaydıyla, imzacı devletlerin meşru menfaatlerini göz önünde tutarak, uluslararası bir konferansta Montrö'nün yeni şartlara uygun olarak iyileştirilmesi görüşmelerine sıcak baktığını ifade etti. Rus iddialarının aksine Boğazların, Mihver Devletlerin faydasına sunulmadığını savunan ve II. Dünya Savaşı'nda Montrö'ye dikkatle riayet edildiğini belirten İnönü, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve egemenlik haklarına riayet ettiği müddetçe Rusya ile iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek arzusunda olduğunu belirtti⁹⁶.

Rusya ise 1942-1943 yıllarında Alman layterlerinin geçiş hadiselerini zikrederek Boğazların Mihver Devletlere ait gemiler tarafından kullanılması meselesini gündeme getirdi. Oysa bu hadiseler savaşın genel seyri içerisinde esasen hiçbir önemi olmayan birkaç hileli geçişten ibaret olup Montrö'nün tarifler, vasıflar ve tonajlara müteallik ikinci lahikasındaki eksikliklerden kaynaklanıyordu. Bu yüzden adı geçen lahikanın günün şartlarına ve mütalaalara

90 "British Views on the Straits", *The Times*, 10 October 1946, p. 3; Ulus, 12 Ekim 1946, s. 1 ve 4.

91 Tanin, 21 Ağustos 1946, Sayı: 4454-1072, s. 2.

92 Tanin, 24 Aralık 1946, Sayı: 4454-1192, s. 1.

93 Ulus, 3 Ekim 1946, s. 1.

94 "Future of the Straits", *The Times*, 7 October 1946, p. 3.

95 "Turkish Note on the Straits", *The Times*, 19 October 1946, p. 4; Ulus, 21 Ekim 1946, s. 1 ve 4; Tanin, 21 Ekim 1946, Sayı: 4454-1131, s. 1.

96 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VIII, C. 2, Toplantı: 1, Birleşim: 1, s. 3-4.

Görüş

Akademik
Bakış

134

Cilt 11
Sayı 22
Yaz 2018

göre düzenlenmesini Türkiye kabul ettiği gibi Montrö'nün tatbikatının mükemmeliyetini temin için ne kadar çaba sarf ettiğini gerekirse bir hakem heyeti huzurunda ispata hazır olduğunu açık bir şekilde ifade etmişti. Buna rağmen Rusya'nın tutumu, meselenin diplomatik yollarla çözülemeyeceğini Türkiye'ye göstermişti. Ayrıca Rusya'nın hakeme gitme hakkı saklıydı⁹⁷.

Rus notasında, Montrö'nün 24. Maddesine göre Boğazlardan gemi geçişlerini gösteren raporları göndermesi gereken Türkiye'nin savaşta muharip devletlere bu raporları göndermediği iddia ediliyordu. Ancak Rus iddialarının aksine bu raporların muharip devletlere değil Montrö'yü imzalayan devletlere ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne gönderilmesi gerekiyordu. Türkiye, muhasımların savaş gemilerinin geçiş yasağı prensibini göz önünde bulundurduğu gibi tarafsız devletlerin de savaş boyunca Boğazlara savaş gemisi göndermeyi düşünmeyeceğini öngördü. Ticaret gemilerinin geçişine ait istatistikler ise bu süreçte kimseye katkı sağlamayacaktı. Ayrıca Türkiye, 1941 raporu için 1942'de, 1942 raporu için de 1943'te keyfiyeti Milletler Cemiyeti'ne ve imzacı devletlerin bilgisine sunmuştu. Savaş 1945'te sona erdiği için, 1941-1944 dönemine ait raporlar da 29 Ocak 1946'da ilgili devletlere sunulmuştu. Montrö'yü imzalayan devletlerden hiçbiri Türkiye'ye itiraz etmemişti. Üstelik Montrö'nün 18. Maddesi Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin, 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde Karadeniz'deki filolarının toplam tonajını Türkiye'ye bildirmesini öngörüyordu. Bu rakamlar Türkiye tarafından hazırlanacak yıllık rapordaki bilgilerin esasını teşkil ediyordu. Ancak Sovyetler bu hususta Türkiye'yi bilgilendirmemiş ve Türkiye de bu durumdan şikâyetçi olmamıştı⁹⁸.

Esasen Türkiye'nin, Boğazlardaki tarihî görevinin ifası hususunda göstermiş olduğu dürüstlük ve teyakkuz sayesinde Sovyetler, savaş süresince, Karadeniz'de, Akdeniz'den gelebilecek her türlü Mihver taarruzundan korundu. Objektif olan herkesin memnuniyetle ifade ettiği bu gerçeği münferit vakalar ve sözde iddialar örtemez. Bu gerçek, Mihver Devletlere ait savaş gemilerinin Boğazlardan sözde serbest geçişi dolayısıyla vuku bulduğu bildirilen kıtaat hareketlerine dair iddiaları ortadan kaldırmaktaysa da Rusya, Mihverin Boğazlardan serbestçe faydalandığını ve bu yüzden kendisinin önemli miktarda askerî gücünü cepheden çekerek Karadeniz ve çevresinin savunmasına tahsis ettiğini iddia etti. Oysaki Karadeniz'deki Rus sahillerinin büyük bir kısmı Alman orduları tarafından işgal edilmişti; Romen ve Bulgar filolarına Almanya el koymuştu; Alman ve İtalyan gemileri demiryoluyla veya Tuna yoluyla Karadeniz'e gönderilmişti. Rusya'nın Karadeniz'e asker kaydırması, savaş başlar başlamaz ve özellikle 1942'den itibaren buraya yapılan Alman taarruzuna karşı koymak içindi. Dolayısıyla Rus iddiaları gerçeği yansıtmadığı gibi Boğazları ele geçirmeyi öngörüyordu. Türkiye ise Montrö'nün 2 numaralı lâhikasının yeniden dü-

97 BCA, 30.1/60.368.8, lef. 1-2.

98 BCA, 30.1/60.368.8, lef. 2-4.

Gazi

Akademik
Bakış

135

Cilt 11
Sayı 22
Yaz 2018

zenlenmesini; Milletler Cemiyeti'ne ait hükümlerin yerini BM'ye bırakmasını ve Japonya'nın yerine Amerika'nın imzacı devlet olmasını savunuyordu⁹⁹.

Türkiye, Boğazlardan geçiş serbestîsi prensibinin, güvenliğini ve ülkesinin savunmasını sağlamak hususunda sahildevletleri devletlerin sahip olduğu hakla sınırlandırılmış olduğunu; hiçbir şartın, varlığını koruma hak ve ödevini eksiltmeyeceğini ifade etti. Herhangi bir saldırıya karşı kendini koruma hakkına sahip olduğunu belirten Türkiye, Boğazların ortak müdafaasının kabulünün egemenliğini yabancı bir devletle paylaşmaktan başka bir anlam taşımayacağını vurguladı. Türkiye, topraklarını muhtemel saldırılara karşı müdafa edeceğini belirttiği gibi Rusya ile samimi ve güven verici ilişkilerin kurulmasını istediğini de ifade etti. Karadeniz'deki Rus kıyılarının 2.100 kilometreyi bulan bir uzunluğa sahip olduğunu ifade eden Türkiye, kendi kıyı uzunluğunun da yaklaşık o kadar olduğunu belirtti. Türkiye, Boğazların Karadeniz'de sahildevlet olmayan devletlere kapalı tutulması prensibinin -ki bu durum Rusya açısından çok değerli bir teminattır- Rus endişelerini gidermeye yetmemesi halinde Rusya için Karadeniz'e karşı bir saldırı durumunda yapılacak işin millî kuvvetlere ve BM'ye başvurmak olduğunu ifade etti. Çiçerin'in Lozan'da ısrarla Boğazlardan geçiş kontrolünün Türklerin elinden alınmasına itiraz ettiğini ve "*Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının açık bir ihlali*" olarak yorumladığını hatırlatan Türkiye, şimdi Rusya'nın tam tersi bir tutum sergilediğine dikkat çekti ve bağımsız bir devlet olarak şeref, haysiyet ve mevcudiyetinin mevzu bahis olduğunu belirtti¹⁰⁰.

Rusya ise bu süreçte Türkiye'yi zor durumda bırakmak için her yolu denedi; hatta Türk vatandaşı olan Ermenilere Sovyet Ermenistan'ında vatandaşlık teklif etmek suretiyle onları kendi yanına çekmeye çalıştı. Ancak bizzat İngilizlerin de ifade ettiği üzere Türkiye, nezaketle bu teklife icabet edeceklerin paralarını ve mallarını beraberlerinde götürebilmeleri için her türlü yardımı sağlamaya hazır olduğunu beyan etti; ancak buna rağmen yaklaşık 60 bin Ermeni'den sadece 100'ü Sovyet vatandaşlığı için müracaatta bulundu¹⁰¹. Bununla da yetinmeyen Rusya, Hatay meselesini yeniden gündeme getirerek Türkiye'ye karşı Suriye'yi kışkırttı ve Suriye'nin Türkiye'den toprak talebinde bulunması yönünde telkinlerde bulundu. Rusya'nın amacı ise Türkiye'nin Suriye ile bir toprak meselesi tartışmasına girmesiydi. Eğer Türkiye, Suriye ile böyle bir tartışmaya çekilebilirse Rusya da bu durumu Kars ve Ardahan talebinde emsal olarak kullanabilecekti. Bu da Rusya'nın Türkiye'yi baskı altına almasını sağlayacaktı¹⁰².

Başbakan Recep Peker, Rus taleplerine dair görüşlerini 22 Kasım 1946'da kendisini ziyaret eden İngiliz Milletvekili M. Philips Price ile de paylaştı. Peker,

99 BCA, 30.1/60.368.8, lef. 7-8.

100 BCA, 30.1/60.368.8, lef. 20-22.

101 BCA, 30.1/101.624.10, lef. 6; Tanin, 20 Ağustos 1946, Sayı: 4454-1071, s. 2.

102 TNA, FO 424/287, Annual Report on Turkey 1946, p. 18.

Boğazlar meselesine dair Türkiye'nin egemenliğini zedeleyecek nitelikteki 7 Ağustos tarihli Sovyet notasına karşı Türkiye'nin görüşlerinin son iki cevabı notada açıkça belirtildiğini ifade etti; bu doğrultuda toprak bütünlüğüne ve egemenliğine gölge düşürmemek şartıyla Boğazlar rejiminin ancak Montrö'deki ana çizgiler içerisinde mütalaa edilebileceği belirtti. Price'in "savaş zamanında Karadeniz'e girebilecek olan düşman teknelerine karşı güney kıyılarını korumak arzusunun Rusya'da çoktan beridir mevcut olduğu görüşüne Türkiye iştirak eder mi?" sorusuna "her devletin stratejik veya ekonomik sebeplerle tahakkuk ettirmeyi düşündüğü şeyler olabilir. Fakat bu bir taraflı düşüncelerin tatbiki arzusu karşısında başka bir devletin bütünlük ve millî hükümler gibi hayati meseleler bahis mevzuu olunca bu isteklere itibar edilemez" şeklinde cevap veren Peker, BM Antlaşması'nın Rusya'nın Karadeniz kıyılarının savunması hususundaki kaygılarını tatmin edecek mahiyette olduğunu açıkladı¹⁰³. Peker, "Türkiye hiçbir kimseye bir karış toprak vermeye veya toprak parçaları üstünde üsler kurulmasına razı olamaz" diyerek Sovyet taleplerinin hiçbir şart altında Türkiye tarafından kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir¹⁰⁴.

Rusya'nın Taleplerini Birleşmiş Milletlere Taşması

Amerika ve İngiltere'den beklediği desteği bulamayan Rusya, Türkiye'ye yönelik fiili bir müdahalede bulunmadı; ancak emellerinden de vazgeçmedi ve uygun ortamı bekledi. Bu yüzden Türkiye, teyakkuzda kalmak durumunda kaldı. Nitekim Rusya'nın faaliyetleri Türkiye'yi haklı çıkardı. Mesela Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen 25 Mart 1947 tarih ve 24/45040 sayılı şifreli telgrafta İngiltere'yi gücendirmemek adına Moskova Konferansı'nda sessiz kalmayı tercih eden Rusya'nın, Konferanstan sonra Boğazlar ve Kars-Ardahan hususundaki istekleri tekrar gündeme getireceği ve Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalışacağı belirtiliyordu. Rusya tarafından üs ve toprak taleplerinin bir prestij meselesi olarak görüldüğü belirtilen telgrafta; Rusya'nın taleplerinden asla vazgeçilmeyeceği yönünde iç politikada propagandalar yapıldığı da ifade ediliyordu¹⁰⁵.

Nitekim BM Genel Kurulu Siyasî Komitesi'nin 22 Ekim 1947 tarihli toplantısında Sovyet delegesi Andrey Vişinşki, Türkiye'yi savaş tahrikçiliği yapmakla suçladı¹⁰⁶. Bu suçlamalara cevap veren Türk delegesi Selim Sarper ise Türkiye'nin savaş tahrikçiliği yapmadığını; aksine barış için durmadan çalıştığını; Rusya'nın Türkiye'ye karşı yürüttüğü politikadan memnun olan bir tek Türk'ün bile olmadığını belirtti. Sarper ayrıca Sovyet basınının ve radyolarının Türk vatandaşlarını birbiri aleyhine tahrik ettiğini; Türk Ordusunu Hükümete karşı isyana teşvik ettiğini; Türkiye'nin içişlerine karıştığını ve toprak bütünlüğüne karşı tecavüzkar niyetler ortaya attığını; Türk Milleti'ni komşularına, komşularını da Türk Milleti'ne karşı kışkırttığını ifade etti. Esas savaş

103 BCA, 30.1/11.67.3, lef. 1-2.

104 Tanin, 28 Mayıs 1947, Sayı: 4454-1347, s. 1.

105 BCA, 30.1/11.700.3, lef. 1.

106 Ulus, 23 Ekim 1947, s. 1 ve 4.

tahrikçiliğinin bu olduğunu belirten Sarper, Türk Milleti adına Rusya'yı BM'ye şikâyet etti¹⁰⁷. Sarper'in ifadeleri karşısında Rusya adına Türkiye'ye karşı adeta hücum eden Vişinşki, II. Dünya Savaşı sırasında -tarafsızlığı her iki tarafça da tescillenen- Türkiye'nin Almanya ile işbirliği yaparak Sovyet topraklarını ilhak etme gayesinde olduğu gibi komik bir iddiada bulundu. Vişinşki ayrıca Gürcü eyaletleri olduğunu iddia ettiği Kars ve Ardahan'ın Gürcistan'la birleşmesi gerektiğini savundu. Vişinşki'nin mesnetsiz iddiaları karşısında Türkiye'nin cevap vermesini bile beklemeden İngiliz delegesi Mc Neil, Rus iddialarını nezaketsiz, kötü ve haysiyetsiz şamatalar olarak değerlendirdi¹⁰⁸. Türkiye'yi savaş tahrikçiliği ile itham eden Rus teklifi reddedildiği gibi gelen tepkiler üzerine Vişinşki, suçlamalarını da geri çekmek durumunda kaldı¹⁰⁹. Vişinşki'nin uluslararası bir toplantıda Sovyet taleplerini resmen dile getirmiş olması durumun ciddiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Bir diğer önemli husus ise Rus talepleri karşısında Türkiye'nin Birleşmiş Milletler nezdinde uluslararası kamuoyunu arkasına almasıdır.

Rusya, ilerleyen yıllarda da emellerinden vazgeçmedi. Mesela Rus Sovyet Donanması'nın resmî gazetesi olan Kızıl Donanma tarafından 1950 yılı Nisan ayında Boğazlara yönelik Rus talepleri yeniden gündeme getirildi. Bu olayın Hükümetin bilgisi dâhilinde olduğu açıktır. Bu olay üzerine Türk basınında daha önceki iki Türk notası hatırlatıldığı gibi Dışişleri Bakanı Dean Acheson da Amerika'nın Türkiye'den taraf olduğunu tekrar beyan etti¹¹⁰. Ancak bu talepler Türk-Rus resmî yazışmalarına yansımadağı için Türkiye herhangi bir resmî cevap vermedi¹¹¹.

Yaşanan bu gelişmelerin de etkisiyle Türkiye, Amerika ve İngiltere'nin desteğini alarak Rus tehdidine karşı Batı ile ittifak kurdu. Ancak Rusya'ya karşı düşmanca bir tavır sergilemekten de kaçındı; -taleplerinden vazgeçmesi halinde- Rusya ile iyi ilişkiler kurmak istediğini diplomatik yollarla olduğu gibi basın yoluyla da duyurdu. Bununla birlikte Rusya ile iyi ilişkiler kurmak adına Batı ittifakından vazgeçmeyeceği gibi toprak ve üs talepleri hususunda da taviz vermeyeceğini kesin bir şekilde belirtti. Bu yönde gelecek taleplere engel olmak adına, söz konusu talepleri dile getirecek olan Sovyet diplomatlara karşı gereken tepkiyi göstereceğini de ayrıca ifade etti¹¹².

Sonuç

Rusya'nın Türkiye üzerindeki emelleri 20. Yüzyılda zuhur etmiş değildir. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde yaptığı savaflara, sebep ve sonuçlarıyla

107 Ulus, 25 Ekim 1947, s. 1 ve 4.

108 Ulus, 26 Ekim 1947, s. 1 ve 4.

109 Ulus, 28 Ekim 1947, s. 1 ve 4.

110 Ulus, 22 Nisan 1950, s. 1 ve 5.

111 Ulus, 30 Nisan 1950, s. 1 ve 9.

112 TNA, FO 371/72538, R13877 7 December 1948, From to Angora To Foreign Office, p. 3.

birlikte bakıldığında Rus taleplerinin tarihî arka planı rahatlıkla görülmektedir. Dolayısıyla Rusya'da rejim değişmekle birlikte hedef değişmemiş; her daim canlı tuttuğu emellerini gerçekleştirmek için uygun zamanı kollayan Sovyet Rusya, II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış olmanın da verdiği güçle harekete geçmiştir. Amerika ve İngiltere önceleri Boğazlar konusunda Rusya'nın lehine bir dizi iyileştirme yapılabileceğini belirtmişlerse de Rus isteklerinin mahiyetini öğrenince çıkarları gereği Türkiye'den yana tavır almışlardır.

Rusya, Türkiye'ye resmen nota vererek özetle Boğazların, tüm devletlerin ticaret gemilerinin ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişine daima açık olmasını; Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine istisnai durumlar dışında kapatılmasını; Boğazların durumunun Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmesini; güvenliğinin Rusya ve Türkiye tarafından sağlanmasını istedi. Bu isteklerine ek olarak Kars ve Ardahan'ı da isteyen Rusya, alenen Türkiye'nin egemenlik hakkını ve toprak bütünlüğünü tehdit etti. Dolayısıyla Rusya'nın resmen Boğazlarda üs ve Kars-Ardahan'ı istemesini bir iddia olarak değerlendiren yorumlar tamamen ideolojiktir.

İlk andan itibaren Rus isteklerinin kabul edilemeyeceğini beyan eden Türkiye, Amerika ve İngiltere'nin de desteğini alarak elini güçlendirdi. İngiliz ve Amerikan desteği, Rusya'nın Türkiye'ye fiili bir müdahalede bulunmasını engelledi. Rus tehdidi karşısında Batı bloğuna yönelen Türkiye, soğuk savaş olarak da adlandırılan, iki kutuplu yeni dünya düzeninde Rusya'ya karşı Amerika'nın yanında yer almıştır. Bu tavır Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımlarının önünü açmıştır. Ayrıca Rus tehdidi, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinin hızlanmasını sağladı. Türkiye'nin Kore'ye asker sevki ve NATO'ya üye olması da Sovyet tehdidinden bağımsız değerlendirilemez. Yine Rus tehdidi sebebiyle Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında Ege Adalarından çekilen İtalya'nın davetini icabet edemedi ve adalar üzerinde siyasî hâkimiyet kurma fırsatını kaçırdı.

Türkiye, devleti ve milletiyle birlikte topyekûn Rus tehdidine karşı durdu; bu husustaki kararlılığını ve gerekirse savaşa bile hazır olduğunu her fırsatta vurguladı; bununla birlikte emellerinden vazgeçmesi halinde Rusya ile iyi ilişkiler kurmak isteğinde olduğunu da belirtti. Müttefiklerinden beklediği desteği bulamayan ve ne pahasına olursa olsun Türkiye'nin geri adım atmayacağını anlayan Rusya, taleplerini dondurmak durumunda kaldı; ancak her fırsatta emellerini resmî ağızlardan dile getirmeyi de ihmal etmedi. 5 Mart 1953'te Stalin'in ölmesiyle birlikte Rusya, Türkiye üzerindeki emellerinden vazgeçtiğini resmen açıkladı; bu açıklamayla birlikte Türk-Rus ilişkileri bir nebze de olsa düzelmeye başladı.

Gazi

Akademik
Bakış

139

Cilt 11
Sayı 22
Yaz 2018

Kaynaklar

1- Arşiv Belgeleri

BCA, 30.1/101.623.3.

BCA, 30.1/101.624.10.

BCA, 30.1/101.624.3.

BCA, 30.1/11.67.3.

BCA, 30.1/111.700.3.

BCA, 30.1/128.832.3.

BCA, 30.1/60.368.8

BCA, 30.10/235.590.21.

TBMM Arşivi, Kanunlar Fonu, Esas Kayıt No: 1/269, Dosya No: 3738.

TBMM Arşivi, Kanunlar Fonu, Esas Kayıt No: 1/654, Dosya No: 4072.

TNA, FO 371/72538, R11519 5 Oct 1948, From Sir David Kelly To Foreign Office.

TNA, FO 371/72538, R13877 7 December 1948, From to Angora To Foreign Office.

TNA, FO 371/72538, R5926 15 May 1948, From Angora To Foreign Office.

TNA, FO 424/287, Annual Report on Turkey 1946.

2- Resmî Yayınlar

II. Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara.

Resmî Gazete, 24 Ağustos 1945, Sayı: 6092.

Resmî Gazete, 24 Şubat 1926, Sayı: 306.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C. 1, Toplantı: O., Birleşim: 3.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, C. 2, Toplantı: I, Birleşim: 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, Cilt: 20.

3- Süreli Yayınlar^{113*}

Akşam

Cumhuriyet

Tanin

The Times

Ulus

Vakit

113 * Haber niteliği taşıyan gazetelerin tarih ve sayı numaraları metin içerisinde belirtilmiştir.

4- Telif-Tetkik Eserler ve Makaleler

- "British Views on the Straits", *The Times*, 10 October 1946, p. 3.
- "Future of the Straits", *The Times*, 7 October 1946, p. 3.
- "Imperial and Foreign Soviet-Turkish Pact Ended", *The Times*, 08 November 1945, p. 3.
- "Russian Critics of Turkey", *The Times*, 15 March 1945, p. 4.
- "Russian Note to Turkey", *The Times*, 26 June 1945, p. 4.
- "Russo-Turkish Pact 'Obsolete'", *The Times*, 22 March 1945, p. 3.
- "Sir Maurice Peterson Leaves Turkey", *The Times*, 24 April 1946, p. 4.
- "Turkey and the Straits", *The Times*, 20 July 1946, p. 4.
- "Turkish Note on the Straits", *The Times*, 19 October 1946, p. 4.
- "Turkish Reply to Russia", *The Times*, 9 April 1945, p. 3.
- "Turkish Talks with U.S.S.R.", *The Times*, 3 July 1945, p. 3.
- "Turks and A Treaty with Russia", *The Times*, 29 May 1945, p. 4.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988.
- ATAK, M. Sadık, *Rusya Siyaseti ve Rusların Yayılma Siyaseti*, Ankara, 1964.
- ATAY, Falih Rifki, "Rus İsteklerinin Karşısında", *Ulus*, 15 Ağustos 1946, s. 1.
- AYDIN, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. 1, Ed. Basın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000*, C. II (1941-1960), Yayın Kurulu: Hasan Ersel ve Diğerleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1994.
- GÜRSEL, Halûk F. *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul 1968.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.

Extended Abstract

Turkey did not participate in World War II and adopted the policy of active neutrality. By force of this policy, it continued its relationships both with Axis and Allied powers. As the Allied victory became obvious, Turkey symbolically declared war against Germany and Japan in order not to be isolated in forthcoming new world order and to enroll in the United Nations as a founding member. At the Yalta Conference, Stalin asked the status of the Straits to be rearranged in favor of Russia with the claim that the Montreux had become

Gazi

Akademik
Bakış

141

Cilt 11
Sayı 22
Yaz 2018

out of date. The request drew fire from Turkey and was the cause of strained Turkish-Russian relations. It was a very tough process for Turkey to continue its neutrality policy and to stay out of the war in spite of pressures from both sides. However, the real challenge for Turkey was to resist Soviet Russia's demands after World War II. As a victor of the war which provided self-confidence, Soviet Russia refused to renew Turkish-Russian Treaty of Friendship signed in 1925 which was supposed to be re-signed every five year and demanded land and bases from Turkish government.

In the Potsdam Conference gathering amid this environment of highly intense strained Turkish-Russian relations, this time Russia laid claim also to Italian colonies in the Mediterranean while reiterating its requests on Turkey. Soviet Russia claimed Kars-Ardahan and exponents around the Straits. Whereas, Russia had recognized Turkish sovereignty over the Straits with the Treaty of Montreux, and over Kars and Ardahan with the treaties of Brest-Litovsk, Moscow and Kars. In the meantime, letters from two Georgian history professors was published demanding the areas extending from Giresun, Gümüşhane and Bayburt to be returned to the Soviet's Georgian with the claim that these are Georgian lands. As a matter of fact the wishes of two Georgian historians were regarded at first sight as an insignificant event on its own, the publication of the letter in the two official Moscow newspapers was very important in terms of understanding the seriousness of the theme.

In this process, securing backings of Britain and the United States Turkey refused the Soviet demands, stated that it could set good relationships with Soviet Russia if it renounced its demands, and declared to be prepared to defend its rights of independence. Russia gave Turkey a total of 4 notes that voiced these demands. Turkey denied these notes every time expressing that at all costs it would not overshadow its sovereign rights. Turkey's reaction to the note was also uttered officially on the level of chairs of President, Prime Ministry and Turkish Parliamentary Speaker. The Turkish public has also reacted to Russia by organizing protest demonstrations. Yet Turkish-Russian relationships got to rupture since Soviets did not renounce their aims. This process has caused Turkey to cooperate closely with the United States and western democracy. The tension between Turkey and Russia continued until Stalin's death in 1953. In this paper, Soviet demands of land and base from Turkey and Turkish reaction to these claims is evaluated under the light of archival resources, official publications, contemporary newspapers and secondary sources.

Gaz